

**Володимир Бурега**

**Відповіді на коментарі  
(вересень 2022 р.)**

Перш за все, щиро дякую диспутантам, які прочитали мою статтю та поділилися своїми рефлексіями. Спробую і я коротко відреагувати на їхні головні зауваження.

**Чого в статті немає?**

Усі три диспутанти вказують на те, «чого в статті немає». Зокрема, професор Віктор Єленський пише, що у моїй статті бракує огляду подій, які відбувалися в УПЦ з 2014 р. Звісно, для правильного розуміння процесів, які відбувалися в УПЦ після відкритого військового вторгнення Росії на територію суверенної України (24 лютого 2022 р.), треба враховувати той історичний шлях, який пройшла УПЦ за всі тридцять років української незалежності. Але предметом моєї статті були *виключно події, які відбувалися в УПЦ з кінця лютого до початку червня 2022 року*. Тому, зрозуміло, я не зачіпав важливого питання про діяльність УПЦ в попередні роки. Звісно, чесна та відверта оцінка історичного шляху УПЦ (особливо після 2014 р.) є вкрай актуальним завданням передусім для самої УПЦ. Така саморефлексія має стати важливою складовою внутрішнього життя УПЦ. Тут я цілком погоджуюся з професором Єленським, який наголосив, що для УПЦ є потрібною «глибока рефлексія над тим, що вже відбулося, чому і що буде далі».

Тут лише зазначу, що ознаки такої рефлексії наявні в житті УПЦ. У цьому аспекті вкрай показовою стала стаття архімандрита Серафима (Панкратова) «Как мы настроили против себя украин-

ское общество» (Серафим, 2022). Це спроба проаналізувати глибинні причини конфлікту між УПЦ та українським суспільством. Причому автор починає свій виклад навіть не з 2014 р., а ще з часів президентської кампанії 2004 р., коли значна частина ієрархів та духовенства УПЦ стали на бік В. Януковича. На мою думку, стаття о. Серафима є важливим кроком у справі аналізу історичного розвитку УПЦ.

Однак, я не можу погодитися зі словами професора В. Єленського про те, що УПЦ «з початку російської агресії у 2014 р. перетворилася на один з найбільш організованих легально діючих інститутів виправдання цієї агресії». Треба бути коректним у визначеннях. УПЦ як релігійне об'єднання ніколи не виправдовувала російської агресії. Усі приклади такого «виправдовування», які згадав професор В. Єленський, не є офіційними заявами УПЦ, а суто приватними висловлюваннями окремих єпископів і священників. Ці висловлювання не треба ототожнювати з позицією Церкви. Собор єпископів і Священний Синод УПЦ, які вповноважені висловлювати офіційну позицію Церкви, неодноразово виступали з прямою підтримкою державного суверенітету та територіальної цілісності України. До того ж, можна зацитувати і вагому добірку висловлювань кліриків УПЦ із прямим засудженням агресії РФ проти України у 2014 році.

Чого ще немає у моїй статті? У відгуку Дмитра Горєвого сказано, що в моїй статті відсутній аналіз діяльності інформаційних ресурсів, пов'язаних із УПЦ або орієнтованих на УПЦ. Згоден. Це вкрай важлива та цікава для аналізу тема. Однак і вона потребує окремого вдумливого дослідження. Тому цієї теми я теж цілком свідомо не став торкатися в своїй відносно невеликій статті. Але зазначу, що навіть простий моніторинг інтернет-сайтів, телеграм-та ютуб-каналів, які традиційно пов'язують з УПЦ, засвідчує, що в цій сфері після 24 лютого 2022 р. відбувалися цікаві трансформації. У середовищі релігійних експертів побутує думка, що сайти «Спілка православних журналістів» та «Православная жизнь», телеграм-канал «Правблог», ютуб-канал «Перший козацький» та інші подібні ресурси є майже єдиним «холдингом» з чітко узгодженою позицією, які у співпраці з офіційними ресурсами УПЦ просувають у медіапросторі якусь єдину програму. Однак, на сьогодні можна бачити очевидне розшарування. Ці ресурси не виступають як єдина команда, адже можна відстежити істотні відмінності в позиції редакцій цих ресурсів. І це потребує спеціального аналізу.

Д. Горевой також стверджує, що в моїй статті «немає жодних згадок про факти колабораціонізму окремих священників УПЦ МП упродовж аналізованого періоду». Дійсно, у засобах масової інформації з'являлися повідомлення про колабораційну діяльність окремих священників УПЦ. Але, по-перше, за період, який я розглянув у статті, подібних повідомлень було зовсім небагато – гадаю, не набереться й десяти подібних новин. Отже, не йдеться про якесь масове явище. По-друге, ці повідомлення не завжди були надійними. Згадаю тут типовий приклад. 16 березня 2022 р. до ЗМІ потрапила інформація про затримання «священника УПЦ МП», який співпрацював зі спецслужбами Росії<sup>1</sup>. Ішлося про арешт ієромонаха Онуфрія (у миру – Сергія Тарасова). Однак, як швидко з'ясувалося, ще у 2009 р. Блаженніший Митрополит Володимир (Сабодан) вивів ієромонаха Онуфрія за штат. І, відповідно, з того часу цей священник не був штатним кліриком УПЦ та не мав до УПЦ жодного стосунку (Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ, 2022). До того ж, після новини про його арешт я не бачив повідомлень про те, як просувається слідство в його справі і чи доведена його провина. Отже, повідомлення ЗМІ про колабораційну діяльність духовенства УПЦ потребують уважної перевірки. Така перевірка часто виявляє недостовірність, неповноту або некоректність інформації, яка потрапила до публічного простору.

І, по-третє, на момент написання моєї статті (початок червня 2022 р.) я не зауважив жодних повідомлень про те, щоби бодай одному священникові УПЦ був винесений судовий вирок за звинуваченням у колабораційній діяльності. Україна – правова держава, і ми не можемо нікого назвати колаборантом, поки не буде винесено відповідного судового вироку. На момент написання статті навіть ті поодинокі випадки колаборації духовенства УПЦ, про які були повідомлення у ЗМІ, не дійшли до судових вироків.

### **Термінологічні зауваги**

Відгук Д. Горєвого містить кілька зауважень, які напряму не стосуються теми статті, але відсилають до багаторічних дискусій у вітчизняному релігієзнавчому середовищі. Він, зокрема, пише:

---

<sup>1</sup> Очевидно, одним із перших цю інформацію оприлюднив на своїй сторінці у мережі «Фейсбук» журналіст Ян Доброносів. Див.: <https://www.facebook.com/yan.dobronosov/posts/7406359499381605>.

«Йменування православної церкви Росії назвою «Руська православна церква» мені видається вкрай некоректним».

Однак, питання про офіційну назву Православної церкви у Росії не було предметом моєї статті. Загалом у своєму тексті я вживаю назви, які є офіційними самоназвами тих релігійних об'єднань, про які йдеться. Назва «Руська православна церква» є офіційною самоназвою Московського патріархату. Наскільки ця назва є коректною чи некоректною – окреме питання, яке не є темою моєї статті.

До речі, професор В. Єленський у своїй ґрунтовній монографії «Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття» слушно зазначає, що дискусії навколо словосполучень «Руська православна церква» та «Російська православна церква» «мають очевидний політичний вимір». Тому, незважаючи на те, що термін «руська» не є позбавленим «ідеологічно-політичного забарвлення», професор В. Єленський все ж використовує у своїй книзі означення «Руська православна церква», тому що «так подається назва цієї церкви в її офіційних документах українською мовою» (Єленський, 2013). Я у своїй статті керувався такою ж самою логікою.

Дивно виглядає і теза Д. Горєвого про те, що є недоречним «називати релігійну організацію, яку очолює митрополит Онуфрій (Березовський) “Українською православною церквою”». Знову-таки я вживаю офіційну назву цього релігійного об'єднання, яка вживається в його статутних документах. Щодо вимоги про перейменування релігійних організацій (парафій, керівних центрів, навчальних закладів, монастирів тощо), які входять до складу УПЦ, то добре відомо, що наразі Закон України № 2662-VIII «Про внесення зміни до статті 12 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (від 20 грудня 2018 р.) перебуває на розгляді у Конституційному Суді України. Крім того, ще 22 квітня 2019 р. Окружний адмінсуд Києва задовольнив заяву Київської митрополії Української православної церкви про забезпечення позову у справі про скасування наказу Міністерства культури України, згідно з яким Київська митрополія має змінити свою назву (YouControl, 2019). Хоча ця справа по суті за-

лишається нерозглянутою, але при цьому суб'єктам державної реєстрації юридичних осіб суд заборонив проводити будь-які реєстраційні дії щодо релігійних організацій, які входять до складу УПЦ. Отже, на сьогодні вживання назви «Українська православна церква» цілком легітимне.

### **Проблема канонічного статусу УПЦ**

Усі троє диспутантів цілком прогнозовано звернули увагу на нову редакцію Статуту про управління УПЦ. Головним предметом полеміки є перший пункт Статуту, який містить посилання на Грамоту Московського патріарха Алексія II 1990 року. Я згоден з тим, що це посилання створює дивну ситуацію. З одного боку, зі Статуту прибрано усі згадки про зв'язок УПЦ з Московським патріархатом. Але з іншого – у Статуті є посилання на Грамоту, яка видана на підставі визначення Архієрейського Собору РПЦ від 27 жовтня 1990 р., а це визначення докладно встановлює зв'язок УПЦ з Московським патріархатом. Тому і критики рішень, ухвалених в УПЦ 27 травня 2022 р., і керівництво РПЦ мають підстави говорити, що «нічого не змінилося», оскільки в Статуті збережено посилання на ключовий правоустановчий документ, яким Українській православній церкві надано внутрішнє самоуправління (у складі Московського патріархату).

На жаль, після ухвалення нової версії Статуту про управління УПЦ ми не побачили офіційних коментарів самої УПЦ щодо цієї згадки про Грамоту патріарха Алексія. Це й створило ситуацію невизначеності, у якій кожен коментатор може давати першому пункту Статуту свою інтерпретацію. За моїми спостереженнями, навіть серед єпископату та духовенства УПЦ немає консенсусу щодо першого пункту нової редакції Статуту. Мені доводилося чути щонайменше три інтерпретації цього пункту. Тому було би важливо почути авторитетний офіційний коментар керівництва УПЦ. Допоки ж такого коментаря немає, усі інтерпретації мають рівне право на існування.

Виходячи з цього, сьогодні не можна дати чіткої відповіді на питання про канонічний статус УПЦ. З одного боку, є підстави говорити, що вона де-факто стала автокефальною. Разом з тим, має рацію Д. Горевой, який зазначає, що в Статуті про управління УПЦ в новій редакції відсутні певні ознаки автокефальності (наприклад, у Статуті не йдеться про те, що предстоятель УПЦ після обрання має надсилати свої «мирні грамоти» іншим предстоятелям помісних православних церков).

Єдиним документом, який можна вважати певним тлумаченням до нового Статуту про управління УПЦ, є на сьогодні лист митрополита Онуфрія до Державної служби України з етнополітики та свободи совісті від 1 червня 2022 р. (№ 0464). Із текстом цього листа я ознайомився вже після написання статті. У цьому документі митрополит Онуфрій повідомляє про ухвалення нової версії Статуту, про «відмежування» УПЦ від Московського патріархату, про те, що «Митрополит Київський і всієї України припинив членство у Священному Синоді РПЦ», що віднині предстоятель УПЦ «пожиттєво обирається єпископатом УПЦ без подальшого благословення» (Духовний фронт України, 2022). Отже, у листі митрополита Онуфрія частково можна знайти відповіді на ті питання, які ставить у своєму коментарі Д. Горевой (про відмежування від РПЦ та про вихід предстоятеля УПЦ зі складу Синоду РПЦ).

Відповідь на питання про те, чому в новій версії Статуту не вжито слово «автокефалія», для мене очевидна: вживання цього терміна лише б ускладнило і без того непросте становище УПЦ. Професор В. Єленський цілком слушно зауважує, що УПЦ відмовилася проголошувати автокефалію, «бо ця автокефалія буде самопроголошеною і всі прокльони, які колись сипалися на голови «розкольників», повернуться назад». Звісно, що самопроголошена автокефалія не отримала би визнання ні з боку РПЦ, ні з боку інших помісних церков. І ось це вже точно був би «глухий кут».

Маю погодитися з тим, що УПЦ на сьогодні перебуває у своєрідній «сірій зоні». Однак така ситуація типова для періоду війни. Тут можна згадати чимало історичних аналогій. Наприклад, у 1820-ті рр. в подібній «сірій зоні» перебувала Православна церква на території Греції. Єпископи, які несли служіння на землях, охоплених війною за незалежність, відмовлялися поминати Константинопольських патріархів, оскільки ті під тиском султанського уряду проклинали греків, які підняли зброю проти турків. Ця ситуація закінчилася закономірним проголошенням автокефалії Елладської церкви після закінчення війни (у 1833 р.). Проте ця автокефалія була офіційно визнана лише через 17 років (у 1850 р.). Цілком очевидно, що і статус УПЦ можна буде остаточно визначити лише після закінчення війни.

Професор Андрій Смирнов пише, що потрапляння УПЦ до такої «сірої зони» неминуче призведе «до повної самоізоляції». Дійсно, така загроза є. Але я сподіваюся, що УПЦ зможе її оминути.

### Проблема діалогу між УПЦ та ПЦУ

У відгуках професорів Віктора Єленського та Андрія Смирнова зацентровано й на проблемі діалогу УПЦ з Православною церквою України (ПЦУ). Знову ж таки, у своїй статті я розглянув лише внутрішню еволюцію УПЦ за перші 100 днів повномасштабної війни. Питання про діалог із ПЦУ я не розглядав. Звісно, це одне з ключових питань подальшого розвитку українського православ'я. І його сьогодні активно обговорюють у середовищі УПЦ. Професор А. Смирнов слушно згадує статтю ректора КДА єпископа Сильвестра (Стойчева), присвячену проблемі діалогу. Ця стаття з'явилася у переддень Собору УПЦ, і багато хто її сприйняв як декларацію офіційної позиції УПЦ. Однак, 27 травня на Соборі УПЦ були ухвалені неочікувано жорсткі формулювання щодо ПЦУ та щодо можливості діалогу з нею. Для мене це є свідченням внутрішньої неоднорідності УПЦ. В УПЦ сьогодні співіснують принципово різні погляди на ПЦУ. Міркування єп. Сильвестра є лише однією позицією з цих поглядів. Відповідно, і взаємини між УПЦ та ПЦУ різні єпископи та священники у перспективі бачать по-різному.

Але на моє переконання, і позиція ПЦУ щодо діалогу досить суперечлива. Спілкуючись із духовенством УПЦ, я дійшов однозначного висновку, що ПЦУ не змогла створити якоїсь привабливої перспективи для «проавтокефального» крила УПЦ. Упродовж останніх місяців я неодноразово наголошував, що *масова відраза духовенства УПЦ від патріарха Кирила аж ніяк не конвертується в симпатії до ПЦУ*. І керівництво ПЦУ мало би над цим замислитися. Чому так? Чому духовенство УПЦ, відкрито засуджуючи патріарха Кирила, виступаючи за автокефалію та здійснюючи сміливий тиск на своїх єпископів, при цьому зберігає вкрай стримане ставлення до ПЦУ? Чому після Собору УПЦ 27 травня 2022 р. декілька священників, які раніше з громадами перейшли до ПЦУ, вирішили повернутися назад до складу УПЦ?

Я написав вище, що для УПЦ необхідна відверта саморефлексія. Але така саморефлексія необхідна і для ПЦУ. Усі ми маємо плекати в собі здатність аналізувати власні помилки. Діалог – це завжди шлях взаємних поступок і компромісів. Інакше не може бути...

Наразі ми не бачимо з боку ПЦУ спокійних і виважених відповідей на ті проблемні питання, які озвучують прихильники УПЦ. Я особисто дивуюся тому, що ПЦУ протягом уже більше як трьох років після надання Томосу про автокефалію жодним чином не декларує своєї позиції щодо дискусійних богословських питань,

які постали у зв'язку з наданням цього Томосу та які активно обговорюються у всьому православному світі. Залишається загадкою, чи приймає ПЦУ ту еклезіологію (вчення про Церкву), яку сьогодні пропагує Константинопольський патріархат? Чи згодна ПЦУ з тією концепцією першості у Вселенській Церкві, яку активно популяризує патріарх Варфоломій? З одного боку, і в Томосі, і в Статуті ПЦУ чітко прописана константинопольська версія першості. При цьому ПЦУ, схоже, свідомо уникає відвертої дискусії з цього питання...

ПЦУ зберігає мовчання і щодо вкрай сумнівних рішень місцевих органів влади, спрямованих проти громад УПЦ. У своїй статті я наводжу типові приклади таких рішень, покликаючись на офіційні сайти відповідних органів влади. Як на мене, у правовій державі такі рішення неприпустимі. Але ці рішення ухвалюють на користь ПЦУ, і ми не бачимо, щоби ПЦУ закликала до дотримання законності в цій сфері... А це суттєво ускладнює можливість ведення відвертого діалогу.

Я особисто є прихильником діалогу між УПЦ та ПЦУ. Іншого шляху до подолання протистояння в українському православ'ї просто нема. Однак, я з жалем мушу констатувати, що навряд чи можна очікувати на початок *офіційного діалогу* в близькій перспективі. Я не бачу готовності до поступок і компромісів ані з боку УПЦ, ані з боку ПЦУ. Натомість вже зараз можна спостерігати активізацію *неофіційних контактів* між духовенством УПЦ та ПЦУ. Сподіваюся, що такі «ініціативи знизу» зможуть зрушити ситуацію з місця.

\* \* \*

Підбиваючи підсумок, маю зазначити, що на сьогодні УПЦ перебуває в пошуку модусу свого майбутнього існування. Тому важко знайти однозначні відповіді на ті численні питання, які поставили у своїх відгуках диспутанти. Професор А. Смирнов має рацію, коли пише, що «УПЦ перебуває в пошуку власної моделі усамостійнення від РПЦ, прагнучи зберегти канонічний зв'язок із вселенським православ'ям». У своїй статті я намагався «закаталогізувати» ті зміни, які сталися з УПЦ за перших 100 днів війни. Тому і мої висновки мають проміжний характер. Цілком очевидно, що ситуація буде змінюватися й надалі.

Ще раз хочу подякувати диспутантам за вдумливе читання мого тексту та слушні зауваження. Багато в чому наші погляди не збігаються, але для мене вкрай цінна сама можливість вести спокійну й виважену дискусію.



**Посилання**

YouControl (2019) *Ухвала про забезпечення адміністративного позову 22 квітня 2019 року м. Київ № 640/4748/19*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/81332759/> [Дата перевірки: 30.10.2022].

Духовний фронт України (2022) *Священник УПЦ МП: початок діалогу з ПЦУ по справжньому б зупинили переходи парафій*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://df.news/2022/07/02/sviashchennyk-upts-mp-pochatok-dialohu-z-ptsu-po-spravzhnomu-b-zupynyly-perekhody-parafij/> [Дата перевірки: 30.10.2022].

Еленський, В. (2013) *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Видавництво Українського католицького університету. с. 52.

Серафим, архим. (2022) *УПЦ. Как мы настроили против себя украинское общество*. [Електронний ресурс]. Доступно за: [https://risu.ua/ru/upc-kak-my-nastroili-protiv-sebya-ukrainskoe-obshchestvo\\_n127829](https://risu.ua/ru/upc-kak-my-nastroili-protiv-sebya-ukrainskoe-obshchestvo_n127829) [Дата перевірки: 30.10.2022].

Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ (2022) *Коментар щодо інформації про затриманого поліцією священнослужителя*. [Електронний ресурс]. Доступно за: <https://news.church.ua/2022/03/16/komentar-shhodo-informaciji-pro-zatrimanogo-policijeyu-svyashhennosluzhitelya/> [Дата перевірки: 30.10.2022].

**References**

YouControl (2019) *Ukhvala pro zabezpechennya administratyvnoho pozovu 22 kvitnya 2019 roku m. Kyiv № 640/4748/19*. [online] Available at: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/81332759/> [Accessed 30 October 2022].

Dukhovnyy front Ukrayiny (2022) *Svyashchennyk UPTS MP: pochatok dialohu z PTSU po spravzhnomu b zupynyly perekhody parafiy*. [online] Available at: <https://df.news/2022/07/02/sviashchennyk-upts-mp-pochatok-dialohu-z-ptsu-po-spravzhnomu-b-zupynyly-perekhody-parafij/> [Accessed 30 October 2022].

Yelenskyi, V. (2013) *Velyke povernennya: relihiya u hlobalniy politytsi ta mizhnarodnykh vidnosynakh kintsya KHKH – pochatku KHKHI st.* Vydavnytstvo Ukrayinskoho katolytskoho universytetu. s. 52.

Serafym, arkhim. (2022) *UPTS. Yak my nastroyily proty sebe ukrayins'ke suspil'stvo*. [online] Available at: [https://risu.ua/ru/upc-kak-my-nastroili-protiv-sebya-ukrainskoe-obshchestvo\\_n127829](https://risu.ua/ru/upc-kak-my-nastroili-protiv-sebya-ukrainskoe-obshchestvo_n127829) [Accessed 30 October 2022].

Synodalnyy informatsiyno-prosvitnytskyy viddil UPTS (2022) Komentar shchodo informatsiyi pro zatrymanu politsiyu svyashchennosluzhytelya. [online] Available at: <https://news.church.ua/2022/03/16/komentar-shhodo-informaciji-pro-zatrimanogo-policijeyu-svyashchennosluzhitelya/> [Accessed 30 October 2022].